

УДК 321.21

Карпов Н. С., професор кафедри кримінального процесу НАВС, д.ю.н., професор;
Цвігун Т. С., здобувач кафедри кримінального процесу НАВС

Забезпечення деяких прав потерпілого у кримінальному провадженні

Розглянуто питання про забезпечення деяких прав потерпілого у кримінальному провадженні. Також розроблені ґрунтовні висновки та пропозиції, щодо розглядаємої тематики.

Ключові слова: потерпілий; права; підозра та обвинувачення; заходи забезпечення кримінального провадження; закінчення досудового розслідування.

Рассмотрен вопрос об обеспечении некоторых прав потерпевшего в уголовном производстве. Также разработке основательные выводы и предложения по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: потерпевший; права; подозрение и обвинение; меры обеспечения уголовного производства; окончание досудебного расследования.

The problem of securing certain rights of the victim in criminal proceedings. Also, developing solid conclusions and proposals regarding rozhyadayemoyi topics.

Keywords: the victim; law; suspicion and accusation; measures to ensure the criminal proceedings; the end of the pre-trial investigation.

Актуальність теми. Відповідно до п.19 ст.3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), потерпілий віднесений до сторони кримінального провадження з боку обвинувачення. Потерпілим може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого (ч.ч.1, 3 ст.55 КПК).

Виклад основного матеріалу. Права потерпілого визначені у ст.56 КПК. Їх можна поділити на три групи. Це права, які потерпілий має: 1) протягом всього кримінального провадження (ч.ч.1, 4); 2) під час досудового розслідування (ч.2); 3) під час судового провадження в будь-якій інстанції (ч.3).

Про свої права потерпілий повідомляється шляхом: - вручення йому пам'ятки про процесуальні права особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення (ч.2 ст.55 КПК); - роз'яснення прав перед допитом чи проведенням іншої слідчої (розшукової) дії, в якій потерпілий бере участь (ч.3 ст.223, ч.3 ст.224 КПК); - роз'яснення права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, які сторони відкривають одна іншій після закінчення досудового розслідування (ч.8 ст.290 КПК); - вручення пам'ятки про процесуальні права на початку підготовчого судового засідання та судового розгляду (ч.2 ст.314, ст.345 КПК).

Стан наукового дослідження. Проблемні питання реалізації потерпілим тих чи інших процесуальних прав досліджували С.Є. Абламський, Ю.П. Алєнін, Г.М. Ахремчик, В.П. Бахін, І.В. Гловюк, С.В. Давиденко, Є.В. Діденко, В.Ю. Калугін, Н.С. Карпов, О.М. Мартинов, Н.В. Михайлова, В.Г. Пожар, С.В. Толокольников,

Т.С. Цвігун, В.П. Шибіко, О.Г. Яновська та інші науковці. Однак право потерпілого, передбачене п.2 ч.1 ст.56 КПК, залишається недостатньо дослідженим.

Метою цієї статті є розгляд питання про забезпечення права потерпілого знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування.

Відповідно до п.2 ч.1 ст.56 КПК, потерпілий має право знати сутність підозри.

У юридичній літературі відмічається, що підозра – «це обгрунтоване припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізоване у повідомленні про підозру, та має бути перевірено для спростування або підтвердження» [1, с.241]. Для визнання підозри обгрунтованою «має бути зібрана сукупність доказів, яка є недостатньою для формування твердження про винуватість особи (обвинувачення), але дозволяє зробити добросовісне припущення про вчинення даною особою кримінального правопорушення» [2, с.348].

В.П. Шибіко зазначає, що реалізація потерпілим права знати сутність підозри дає змогу йому зіставити письмове повідомлення про підозру зі змістом своєї заяви про вчинення кримінального правопорушення, з'ясувати, чи всі істотні обставини його вчинення в ньому враховані і заявити клопотання про зміну або доповнення підозри [3, с.309].

І.Є. Марочкин пише, що знання сутності підозри передбачає інформування потерпілого щодо змісту письмового повідомлення про підозру, яке може відбуватися шляхом надання йому копії відповідного документу та роз'яснення його суті [4, с.185].

Таким чином, науковець вважає можливим надання слідчим чи прокурором потерпілому копії письмового повідомлення про підозру. З таким тлумаченням п.2 ч.1 ст.56 КПК не можна погодитись, оскільки у ст.278 цього Кодексу, яка визначає порядок вручення даного процесуального документу затриманій особі, не йдеться про надання його копії потерпілому.

О.М. Мартинов слушно відмічає, що проблемою застосування п.2 ч.1 ст.56 КПК «є той факт, що законодавцем не визначено, яким чином слідчий або прокурор мають забезпечити реалізацію права потерпілого знати сутність підозри у кримінальному провадженні. Також не визначено, в якій термін слідчий або прокурор мають забезпечити реалізацію зазначеного права» [5, с.139].

В.М. Тертишник, досліджуючи право потерпілого знати сутність підозри, акцентує увагу на тому, що закон не передбачає вручення йому копії відповідного процесуального документу з огляду на необхідність забезпечення таємниці слідства. «І на стадії досудового провадження це виправдано. Після завершення кримінального провадження потерпілий має право ознайомитися з усіма матеріалами досудового розслідування при відкритті сторонами матеріалів одна одній (ст.290 КПК)» [6, с.203].

О.А. Банчук зазначає, що відомості про сутність підозри потерпілий може отримати лише за його клопотанням в порядку ст.221 КПК та під час відкриття провадження в порядку, визначеному ст.290 цього Кодексу. Додаткових способів повідомлення КПК не передбачено [7, с.181].

Дійсно, потерпілий може реалізувати право знати сутність підозри: 1) при задоволенні слідчим, прокурором його клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст.221 КПК); 2) після закінчення

досудового розслідування та пред'явлення йому для ознайомлення матеріалів кримінального провадження у порядку, передбаченому ст.290 КПК.

На наш погляд, регулювання даного питання має бути іншим. У юридичній літературі наголошується на тому, що саме після здійснення повідомлення про підозру певній особі потерпілий має право знати її сутність [8, с.112]. Вважаємо, що потерпілому слід надати можливість реалізувати це право відразу після здійснення такого повідомлення. З метою забезпечення права потерпілого знати сутність підозри потрібно доповнити ст.278 КПК нормою про обов'язок слідчого, прокурора вручити йому копію письмового повідомлення про підозру.

Відповідно до п.п.4-6 ст.277 КПК, у повідомленні про підозру вказуються такі відомості: зміст підозри; правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру.

Відповідно до цього Кодексу, потерпілий не мав права знати сутність обвинувачення під час проведення досудового розслідування. Деякі науковці вважали, що йому слід надати це право.

Так, наприклад, О.В.Стратонова пропонувала доповнити ст.140 КПК 1960р. положенням, що слідчий повідомляє потерпілого про притягнення особи в справі як обвинуваченого [9, с.747]. Л.І. Шаповалова висловила пропозицію про доповнення цієї статті положенням, що після пред'явлення обвинувачення слідчий повинен роз'яснити потерпілому його сутність, склавши протокол [10, с.93].

У п.2 ч.1 ст.56 КПК вказано, що потерпілий має право знати сутність обвинувачення.

Згідно з п.13 ч.1 ст.3 КПК, обвинувачення — це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом. Відповідно до вимог п.5 ч.2 ст.291 КПК, формулювання обвинувачення вказується у обвинувальному акті. Воно не може істотно відрізнятися від формулювання, що міститься в останньому за часом повідомленні особі про підозру, погіршувати становище підозрюваного порівняно з цим повідомленням внаслідок доповнення обвинувачення обставинами, які обтяжують його вину, перекваліфікацією на закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або на додаткові статті Кримінального кодексу України [11, с.574].

Застосування вказаного положення п.2 ч.1 ст.56 КПК є проблематичним. Законодавець не визначає, яким чином слідчий або прокурор мають забезпечити реалізацію потерпілим права знати сутність обвинувачення. Стаття 293 КПК не передбачає, щоб йому надавалась копія обвинувального акту. Така копія вручається тільки підозрюваному, його захиснику, законному представнику.

Нами поділяється висловлена у юридичній літературі думка, що доцільно закріпити обов'язок прокурора щодо вручення потерпілому копії обвинувального акта. «Прочитавши обвинувальний акт, потерпілий зможе ретельно проаналізувати всі обставини, викладені в ньому, можливо згадає якісь деталі, пропущені ним під час давання показань, зробити необхідні виписки та більш детально та ґрунтовно підготується до участі у судовому розгляді...» [12, с.130].

Слід зазначити, що право потерпілого знати сутність обвинувачення також

закріплено у кримінально-процесуальному законодавстві деяких країн Співдружності Незалежних Держав. Наприклад, про це право потерпілого йдеться у п.1 ч.6 ст.87 КПК Азербайджанської Республіки [13], п.2 ч.3 ст.86 КПК Туркменістану [14], ч.6 ст.75 КПК Республіки Казахстан [15], п.1 ч.1 ст.50 КПК Киргизької Республіки [16], п.1 ч.1 ст.50 КПК Республіки Білорусь [17], п.1 ч.1 ст.60 КПК Республіки Молдова [18], п.1 ч.2 ст.42 КПК Російської Федерації [19].

Згідно з п.2 ч.1 ст.56 КПК, потерпілий має право бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження.

Зі змісту цієї норми випливає, що потерпілого потрібно повідомляти про застосування, зміну чи скасування щодо підозрюваного усіх заходів забезпечення кримінального провадження, що передбачені ч.2 ст.131 КПК. Ними є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи.

У юридичній літературі відмічається, що вказане право надається потерпілому в тому числі з метою забезпечення його безпеки у кримінальному провадженні. Повідомлення потерпілого про зазначені процесуальні рішення має відбуватися на підставах та в порядку, передбачених главою 6 КПК [4, с.186].

На наш погляд, немає необхідності у тому, щоб повідомляти потерпілого про застосування щодо підозрюваного усіх заходів забезпечення кримінального провадження. Дійсно, навіщо, наприклад, його повідомляти про виклик підозрюваного у кримінальному провадженні та застосування щодо нього приводу, про накладення грошового стягнення за неявку за викликом, про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом.

Потерпілого необхідно повідомляти про застосування, зміну чи скасування запобіжних заходів. Це дозволить йому, - як відмічає В.П.Шибіко, - «за необхідності своєчасно самостійно вжити заходів, щоб убезпечити себе, членів своєї сім'ї, майна чи житла від неправомірних дій підозрюваного, обвинуваченого, якого звільнено з-під варту чи з-під домашнього арешту, або ж заявити прокурору, суду, клопотання про вжиття заходів забезпечення безпеки» [20, с.173].

Потерпілого також потрібно повідомляти про застосування, зміну чи скасування таких заходів забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна підозрюваного та його арешт. Мета такого повідомлення - інформування потерпілого, що під час проведення досудового розслідування вжиті усі необхідні заходи для встановлення належного підозрюваному, або особам, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за завдану ним шкоду, нерухомого і рухомого майна, грошей, цінних паперів, з тим, щоб забезпечити відшкодування шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням.

Як уявляється, потерпілого слід повідомляти не лише про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного тих чи інших заходів забезпечення кримінального провадження. На наш погляд, п.2 ч.1 ст.56 КПК доцільно доповнити положенням про право потерпілого бути повідомленим, якщо під час проведення слідчих (розшукових) дій вилучено майно, власником якого він є, яке було об'єктом кримінальних дій.

Відповідно до п.2 ч.1 ст.56 КПК, потерпілий має право бути повідомленим про

закінчення досудового розслідування.

Закінчення досудового розслідування полягає у прийнятті уповноваженим органом процесуального рішення про подальший рух кримінального провадження. Це розслідування закінчується тоді, коли вирішені усі його завдання. «Визнати досудове розслідування закінченим — значить визнати, що немає необхідності проведення яких-небудь ще слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, перевірку і дослідження доказів» [21, с.290].

Закінчення кримінального провадження на стадії досудового розслідування відбувається шляхом здійснення прокурором однієї з таких дій: 1) закриття кримінального провадження; 2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч.2 ст.283 КПК).

Крім того, відповідно до ч.4 ст.284 КПК, досудове розслідування закінчується, коли слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п.п.1, 2, 4 ч.1 цієї статті, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру.

Реалізація потерпілим вказаного права дозволяє йому знати про форму закінчення досудового розслідування, оскаржувати постанову слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження (п.п.3, 4 ч.1 ст.303 КПК), висловлювати думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (ч.3 ст.286 КПК), використовувати інші процесуальні права. Повідомлення потерпілого про закінчення досудового розслідування має відбуватися у порядку, передбаченому главою 6 КПК.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капліна О.В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність / О.В.Капліна // Юридичний вісник Національної академії внутрішніх справ. — 2013. - № 1. — С.238-242.
2. Швидкова О.В. Обґрунтована підозра як підстава для застосування запобіжних заходів / О.В.Швидкова // Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка): матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 6-7 грудня 2012 р., м. Київ. — Х. Видавець Строков Д.В., 2013. - С.347-348.
3. Шибіко В.П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року / В.П. Шибіко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. - № 1. — С.307-313.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.1 / О.М.Бандурка, Є.М.Блажівський, Є.П.Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я.Тация, В.П.Пшонки, А.В.Портнова. — Х.: Право, 2012. — 664с.
5. Мартинов О.М. Актуальні проблеми застосування положень ст.56 (права потерпілого) Кримінального процесуального кодексу України під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні / О.М.Мартинов // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики»: Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 18-19 квітня 2013 року). — К.: «Хай-Тек Прес», 2013. — С.138-142.
6. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина: [підручн.] Академічне видання / В.М.Тертишник. — К.: Алерта, 2014. — 404с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О.А.Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І.Хавронюка. — Х.: Фактор, 2013. — 1072с.

8. Кримінальне процесуальне право України:[навч. посібн.]. — К.: Юстініан, 2014. — 573с.
9. Стратонова О.В. Кримінально-процесуальні проблеми захисту прав потерпілих / О.В.Стратонова // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності: Тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції (Київ, 3 квітня 2009 року). Видання присвячене пам'яті професора А.Я.Дубинського. — К.: Атіка, 2009. — 744-748.
10. Шаповалова Л.І. Потерпілий в досудовому провадженні: [моногр.]. — Донецьк: ДІВС, 2002. — 160с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В.Ківалов, С.М.Міщенко, В.Ю.Захарченко. — Х.: Одиссей, 2013. — 1104с.
12. Пожар В.Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації / В.Г.Пожар // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. - №2. — С.126-131.
13. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики. Баку.: Юридическая литература, 2001. — 567с.
14. Смирнов А.В. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Туркменистана /А.В.Смирнов, К.Б.Калиновский. — Ашхабад.: Центр ОБСЕ в Ашхабаде, 2011. — 656с.
15. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части / М.Ч.Когамов. — Алматы: Жеті жарғы, 2008. — 896с.
16. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Кыргызской Республики. — Бишкек, 2008. — 704с.
17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. — Минск: Акад. МВД, 2011. — 332с.
18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. — Кишинев, 2011. — 210с.
19. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. — М.: Проспект, КНОРУС, 2009. — 224с.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г.Гончаренка, В.Т.Нора, М.Є.Шумила. — К.: Юстініан, 2012. — 1224с.
21. Кримінальний процес: [підручн.] / За заг. ред. В.В.Коваленка, Л.Д.Удалової, Д.П.Письменного. — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 544с.

